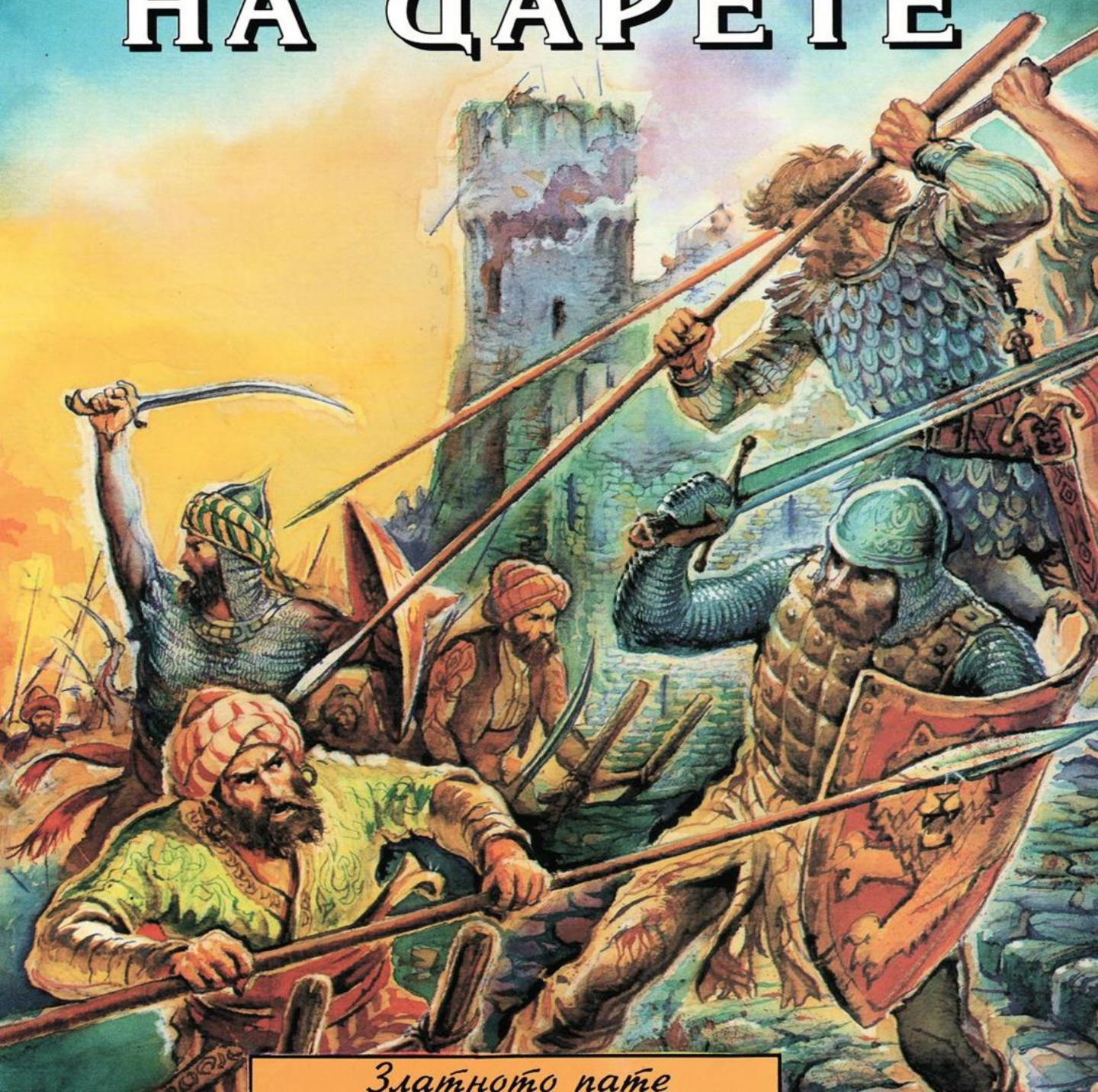

ОДОБРЕНА ОТ МОН
ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ
БЪЛГАРИЯ

ЗАЛЕЗЪТ НА ЦАРЕТЕ

Златното пате

ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ БЪЛГАРИЯ

КНИЖКА ОСМА

Изданието е одобрено от МОН с протокол №9 от 18.10.1996г. за използване в училищата при изучаване историята на България от четвърти до осми клас.

ЗАЛЕЗЪТ НА ЦАРЕТЕ

1300 г. — 1400 г.

Текст
Огнян Халембаков

Художник
Чавдар Драгиев

ОТ ТАЗИ КНИЖКА ЩЕ НАУЧИТЕ:

Как младият Теодор Светослав се справил с татарина Чака, който успял да се настани на българския трон

Защо патриарх Евтимий наредил да бъдат изгорени много български ръкописи

Кога на Балканския полуостров започнали да се появяват турци

Кой владетел разделил България и каква била съдбата на последните Шишмановци

Какво попречило на балканските държави да спрат турските нашествия

Ще намерите пълна справка за всички царе от Втората българска държава, интересни неща за търновските книжовници, живописци и занаятчии и за най-прославения певец и композитор на онова време - Йоан Кукузел.

Златното пале

София

ЦАР ГЕОРГИ ТЕРТЕР (1280-1292)

През 1186 г. братята Петър и Асен възродили българската държава, а Калоян и Иван Асен II ѝ възвърнали предишната мощ. Но историята на Второто царство не била само низ от победи. Годините на възход се редували с времена на дълбока криза. Само за 100 години след освобождението от византийско робство на престола се сменили 15 владетели. Страната преживяла повече от 50 войни.

Не донесла нищо добро и последната селска война на Ивайло. След смъртта на „добрия цар“ България се оказала още по-слаба и изтощена, а държавната хазна празна. Затова пък болярите трупали богатства и наемали войски. Скрити зад дебелите стени на именията си, те наблюдавали безучастно нашествията на татарите. Смятали, че така ще съхранят сили, необходими им в непрекъснатата борба за царския трон. Но от кризата в България се възползвала и Византия. Нейният император не само изпращал свои кандидати за българския престол, но и непрекъснато подстрекавал татарите да опустошават страната ни.

В таквова размирно време цар на България станал Георги Тертер.

Много боляри го смятали за най-подходящ кандидат, защото Тертер бил от стар кумански род, притежавал огромно феодално имение в североизточната част на страната, а втората му съпруга била с царска кръв. Така през 1280 г. „цар Герги“ започнал своето управление. Но не му било писано спокойно да се наслаждава на властта. Опасността от Византия и нейните съюзници татарите го карала да се стяга за война. За да засили мощта си, царят сключил с неаполитанския крал таен договор, насочен срещу Византия. Но императорът научил за заговора и побързал да изпрати татарската конница в България. 40-хилядна армия преминала Дунав и започна-

Георги Тертер поставя короната на българските царе върху главата си с благословията на патриарха. „Най-забележителният мъж сред българите“ е избран единодушно за цар от великите боляри, сговорни за пръв път от дълго време. Така след залаза на Асеновци се сложило началото на нов царски род - династията на Тертеровци. От стратегия на град Червен се очаквало да върне миналото величие на България.

ла да плячкосва. Татарите се чувствали като истински господари в Северна България. Напразно Тертер търсил помощ от своите съседи. Нито сърбите, нито дори новият византийски император можели да му помогнат. Безбройната конница на „Златната орда“ се превърнала в заплаха и за техните земи. Тертер се принудил да изпрати като заложник при татарите своя син Теодор Светослав, оженил дори дъщеря си за Чака, сина на Великия хан Ногай. Но нищо не помогнало. Ногай искал престола и Тертер трябвало да бяга. Потърсил спасение във Византия, като оставил Великия хан да се разпорежда в България. Но василевсът не го приел в столицата, защото дори той се страхувал от гнева на татарите. Тертер се установил „някъде около Одрин“.

ЦАР СМИЛЕЦ (1292-1298)

Татарите поставили за цар Смилец. Великите боляри не го искали, защото бил послушен слуга на Ногай и не смеел да предприеме нищо без знанието на своя могъщ покровител. Безволевото управление на Смилец продължило шест години, без да се запомни с нищо значимо. Затова и когато умрял през 1298 г., вдовицата му не скърбила дълго. За да запази властта, тя предложила ръката и царството си на сръбския крал, но той предпочел да се сроди с византийския двор.

МНОГОТО БЪЛГАРИИ

Слабата централна власт довела до разпокъсването на страната. „Хилядите Българии“ - така нарекол единната някога държава византийският историк Йоан Кантакузин. И с право - България била разделена на много области, в които господствали богати феодали, не признаващи царските заповеди. Крепо-

стта Ждрело била център на Браничевската област, владяна от братята Дърман и Куделин. Деспот Шишман от Видин се превърнал в най-могъщия феодал на Северна България. На юг от Стара планина пък управлявали братята Смилец, Войсил и Радослав, а в Крънската област - деспот Елтимир.

Неми свидетели на татарското нашествие са скалите, които и днес се извисяват в Североизточна България. По тези места безбройната конница на „Златната орда“ се чувствала като у дома си. Шатрата на Великия хан била в центъра на татарската войска.

Медна монета на цар Георги I Тертер и сина му Теодор Светослав, обявен от баща си за съзар още като малък.

Медна монета на цар Теодор Светослав.

Сребърна монета на цар Теодор Светослав.

ЦАР ТЕОДОР СВЕТОСЛАВ (1300-1321)

Безлично било управлението на цар Смилец, безславен бил и неговият край. След смъртта му престарелият хан Ногай вече не можел да се меси в българските работи. Още през 1297 г. в „Златната орда“ започнали междуособици, които разклатили ханската власт, а скоро довели и до убиството на Ногай. Синът му Чака така и не успял да седне на бащиния престол. Затова решил да стане владетел на България и се отправил към Търново, където още нямало цар. Чака смятал, че короната му е сигурна, защото се имал за продължител на Тертеровия рог. Та нали бил женен за дъщерята на Георги Тертер, а водел със себе си и сина му, заложенника Светослав, който дълго време бил негов помощник. Синът на цар Георги още помнел търновските улички, които отвеждали незабелязано до двореца. И Чака влязъл в него през 1299 г. - с малка войска, но с много подаръци и обещания към болярите.

Татаринът седнал на българския престол, но той се оказал гибелен за него. Още същата година Търново бил обсаден от татарска войска, изпратена от новия хан Токтай. Той искал

„... Той спечели с дарове симпатии на българите, като имаше за господар Чоки, заедно с него завзе Търново. След това Светослав за малко остана спокоен и когато реши, че е много по-близък на българите от Чоки, защото по майка беше българин, а баща му беше от куманите, нахвърли се върху зетя си и, като го нападна коварно, предаде го на сигурни стражи. По-късно го удуши в затвора с помощта на еврейски палачи, които с доверие използваше за такива цели.“

Георги Пахимер
византийски хронист от XIV век

В тронната зала цари мълчание, дори цар Теодор Светослав е притихнал на престола. Палачите внасят подноса с главата на Чака. Осолена, тя ще замине при Токтай като гаранция за мира с татарите.

Божият кръст няма да помогне на Търновския патриарх Йоаким III. Стражите вече са насочили копията си към него. Само след миг той ще полети към водите на Янтра, а кръсците му ще огласят бездната. Проливането на патриаршеска кръв се смятало за голям грях, но този път обвинението било сериозно - предателство.

главата на Чака и Светослав побързал да се възползва от случая. Организиран заговор и изпратил узурпатора* в тъмница. Там палачите си свършили работата. Така след дълги странствания по света Теодор Светослав застанал начело на България. Младият цар добре знаел, че бедите за страната идват най-вече от предателствата на непокорните боляри. Те трябвало да се смажат.

Пръв изпитал гнева му старият български патриарх Йоаким. Светослав го смятал за виновен за татарското нашествие през 1285 г. и за собственото си заточение при хан Ногай. Затова го обвинил в измяна на родината и наредил да го хвърлят в пропастта. Уплашени, че идва и техният ред, продажните боляри се обърнали за помощ към Константинопол. От императора те поискали нов цар и войска за защита. Но Светослав отблъснал нашествениците и преминал в настъпление. През 1303 г. той повел войските си на юг. Редица крепости в Стара планина признали неговото господство, подчинили му се и важни черноморски твърдини като Созопол, Анхиало, Месембрия... Така със силата на оръжието България си върнала земите между Стара планина и Странджа. Успокоили се и северните граници. От опасни нашественици татарите станали добри съюзници. И то без битки. Гаранция за мира с тях била главата на Чака, която българският владетел използвал като разменна монета - срещу нея България получила земите на днешна Бесарабия.

За да спре „яростта на варварина“, Византия се готвела за отведен удар. Събрала голяма войска, поканила прочути полководци. Лично синът на императора повел армията към Черноморското крайбрежие. На страната на ромеите участвали и братята на покойния цар Смилец - Войсил и Рагослав, които не криели намерението си да изместят Светослав Тертер от трона.

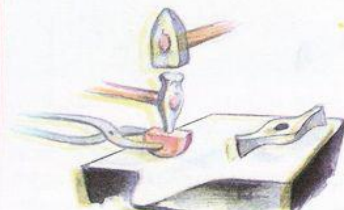
ИЗКОВАВАНЕ НА МЕЧ

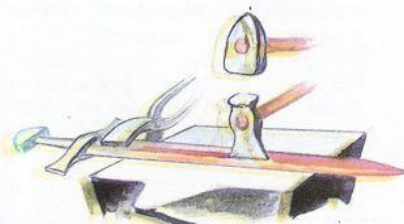
Три къса желязо се нажежават до червено в коващата пещ.

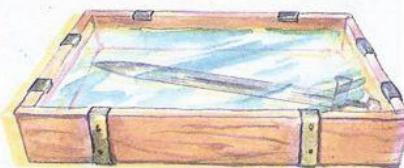
От тях върху наковалнята се оформят с чук трите части на меча - острието, накрайникът и предпазителят за ръката

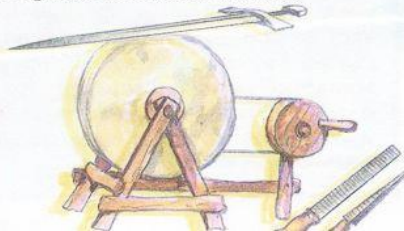
С пробой и шило се пробиват накрайникът и предпазителят

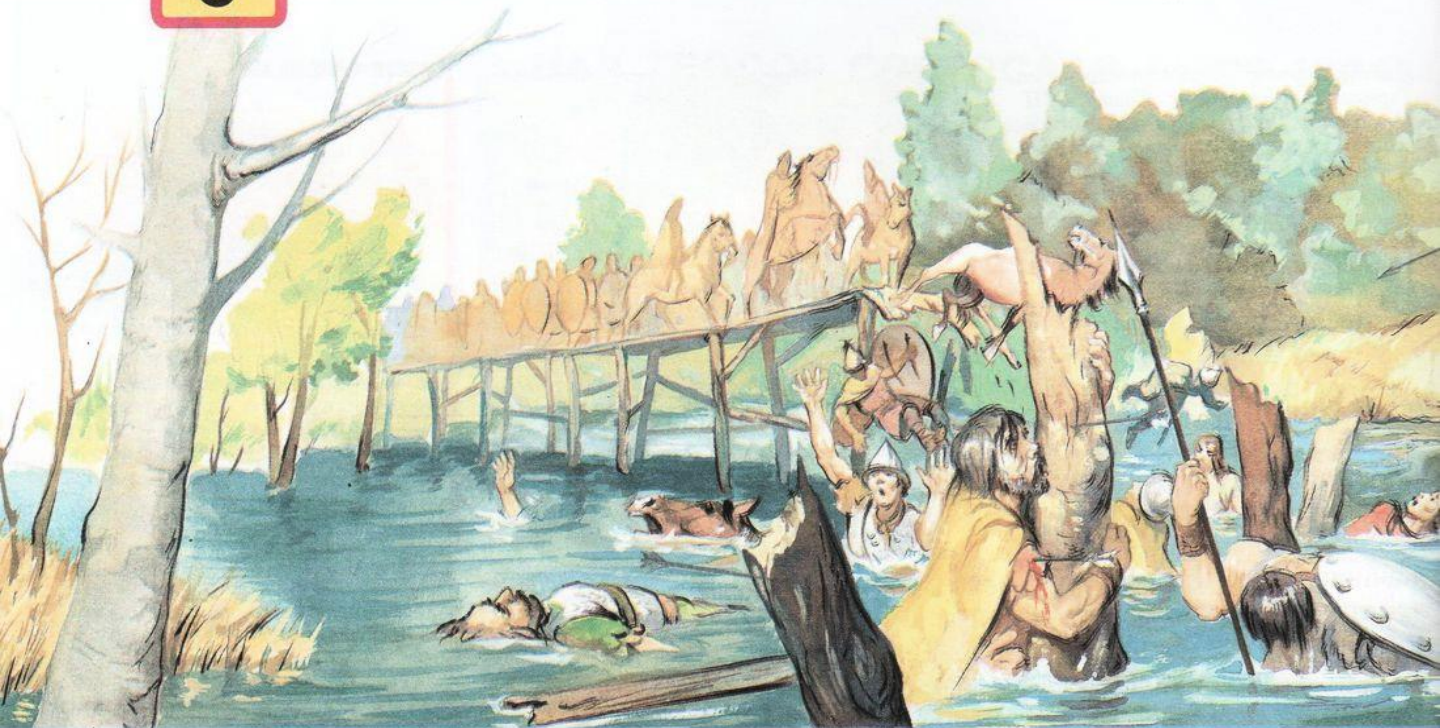
Мечът се сглобява и по средата му се изчуква улей

За да се закали, той се потапя още нагорещен в съд с вода. След това с метални пили и каменно точило се заточва острието, дръжката се изработва от дърво, рог или кост, покрити понякога с кожа.

Малката, ала дълбока река Скафида край Созопол станала свидетел на нечувано кръвопролитие. Отначало византийците имали предимство и толкова се увлекли в преследването, че се струпали върху слабия мост, който не издържа тежестта. „Така реката и мечът на българите си разделили нещастниците, като настъпило обикновено избиване.“

След битката при Скафида цар Теодор Светослав задържал в плен тринадесет ромейски велможи. Много скоро той ги разменил за баща си Георги Тертер, който бил заложник при византийския император. Младият цар не върнал баща си на трона. Направил го управител на град Червен „и му създаде условия да живее безгрижно в разкош и уединение“. След време Георги Тертер станал монах в един от манастирите край село Иваново. Там починал, там и бил погребан. И други високопоставени личности и висши духовници от този период прекарвали част от живота си в манастири, където не били лишени от нищо. Навярно затова пищните стенописи в скалните манастири и техните сюжети нямат нищо общо с аскетизма.

Решителното сражение станало през 1304 г. близо до град Созопол, при малката река Скафида. Византийците нападнали българите, които побързали да прехвърлят реката, увличайки преследвачите си. Когато ромеите се струпали на моста, за да преминат реката, той не издържа и се срутил. Настъпилата паника помогнала на българите да изтръгнат победата. Разгромът на ромеите бил пълен. Малцина успели да спасят живота си. С победен марш войските на Теодор Светослав се отправили към Одрин, като опустошили всичко по пътя си.

За да измие срама от изненадващия погром, император Михаил IX свикал нова армия. Но не му достигали средства за този наказателен поход. Затова той наредил да насякат монети от собствените му златни и сребърни съдове, не пожелал и скъпоценностите на императрицата. Скоро войската се отправила към България, предвождана от самия василевс. Използвайки изненадата, ромеите опустошили земите около Сливен, но силите им стигнали само за това. Не помогнали и участващите в похода каталонски наемници. Византия била принудена да иска мир.

След като затвърдил властта си в Тракия и Черноморието, българският цар също пожелал мир. Но преди това императорът трябвало да признае завоюваните от българина земи на юг от Стара планина. Договорът бил подписан през 1307 г. В духа на тогавашната традиция той бил скрепен с женитба. Светослав се оженил за Теодора, дъщерята на императора, и добрите отношения между двете държави продължил до края на живота му.

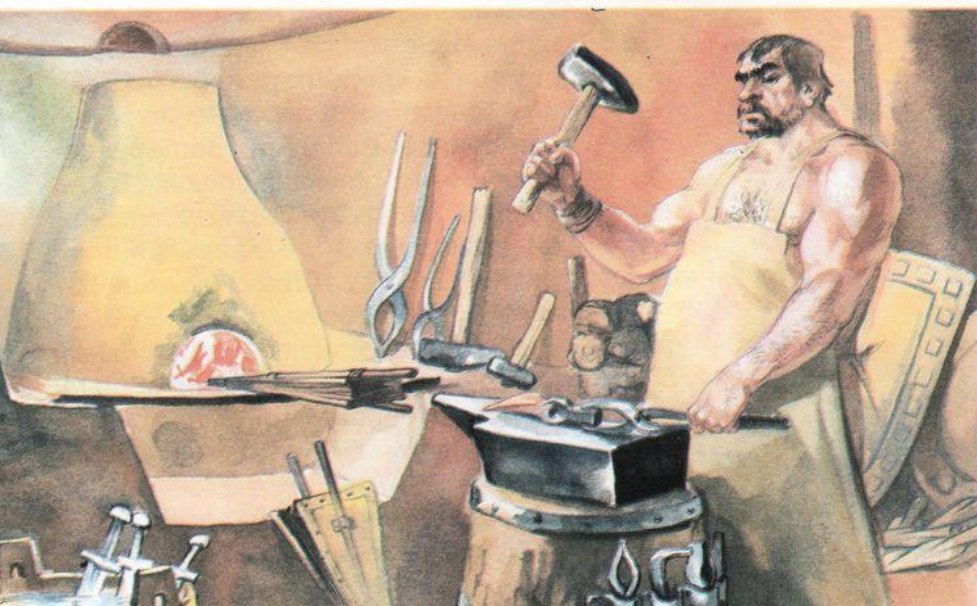
Мирът върнал войниците на село. Стопанството се оживило, а зърнените храни станали предостатъчно. През 1308 г. жито от България спасило от гладна смърт населението на

византийската столица Константинопол. Теодор Светослав доставил с кораби храна за бедстващия град и „така ромеите се снабдиха с жито и станалото бе лекарство срещу глада“.

По това време с житната търговия се занимавали търговци от Венеция и Генуа, които Светослав посрещал като „драги гости“ в двореца си. Освен зърно техните кораби товарели от България вино, восък и кожи, а по панаирите продавали донесени отдалече скъпи накити, оръжия и грехи. Все по-трудно ставало обаче за чуждите търговци да се опазят от разбойнически нападения по несигурните пътища. Затова през 1315 г. генуезците проводили официален пратеник до царя с молба да им бъдат възстановени загубите. Но мисията им се провалила и управата на генуезката колония в Кафа им забранила да търгуват с България. Въпреки забраната и опасностите още на другата година търговците на своя глава възобновили търговията. Мирните години дали възможност и на българските търговци да увеличат богатствата си. В кесиите им наред с другите все по-често се срещали и български пари. По нареждане на Светослав царската монетарница започнала да сече сребърни монети. Но луксозните стоки можели да купуват само заможните болярски семейства, богатството на които се трупаало от увеличаващите се натурални данъци и задължителния безплатен труд на селяните в техните области.

През 1321 г. Теодор Светослав умрял. Смъртта му сложила край на мира с Византия. Неговият син Георги Тертер II повел българските войски на юг още с качването си на престола. Възползвайки се от междуособиците във Византия, младият цар превзел Пловдив. Яката крепост се превърнала в сигурна база за бъдещи походи. През 1322 г. войските му овладели редица крепости край Одрин. Но не било съдено на Георги Тертер II да продължи победните си войни. Същата година той починал внезапно, без да остави наследници. С него залязла и династията на Тертеровците.

СКАЛНИ МАНАСТИРИ

Те са удивителни свидетелства за силата на вярата и строителното умение на българина. Първите скални манастири у нас са от XII век, но разцветът им се свързва с разпространението на исихазма през XIV век. Възниквали на труднодостъпни места, килиите им изсичали във варовикови скали, доизграждали ги с камъни и кирпич. Там, търсейки уединение, прекарвали живота си в пост и молитви монасите отшелници. Свидетели на този начин на живот са стотиците скални църкви, параклиси и манастири, пръснати по поречията на реките Русенски Лом, Янтра, Осъм и Сухата река в Странджа. Скални обители има край Каварна, из Искърското дефиле и дори недалеч от Мадарския конник. Обявени за паметници на културата са прочутите манастири край с. Иваново (Русенско) и Аладжа (пъкър) манастир, разположен северно от Варна, наречен така заради разноцветните стенописи, с които бил украсен. Изящни рисунки по стени-те са открити и в много други скални манастири.

Железен шлем от XIII-XIV век

С ударите на огромния чук майсторът оформя все още грубата бойна бртва. Ковачът оръжейник бил един от най-уважаваните занаятчии в града. Пещта в неговата работилница рядко изстивала. Българските железари не по-зле от чуждите изработвали оръжия и познавали много от тайните на метала. Те знаели да заваряват и да подсилват остриетата със специално обработена стомана. Оръжията и доспехите били предназначени за войниците. Имало и работилници, където се изработвали земеделски сечива и инструменти.

Пловдивската крепост се издигала на границата между България и Византия. Затова имала важно стратегическо значение и за двете страни. След смъртта на цар Георги Тертер II лично византийският император обсадил града. Четири месеца войските му напразно атакували високите крепостни стени. Не помогнала и специално построената огромна обсадна машина. Тя попаднала върху подземна шахта и се срутила с трясък. Така българите запазили Пловдив.

ШИШМАНОВЦИ

ЦАР МИХАИЛ ШИШМАН (1323-1330)

Смъртта на цар Теодор Светослав била сигнал за непокорните боляри. Една след друга важни крепости по Черноморие то преминавали към Византия. Безцарствието засегнало и земите на юг от Балкана. С гръцка помощ боляринът Войсил, който бил брат на цар Смилец и се стремял към престола, станал господар на земите между градовете Сливен и Копсис. Използвайки ситуацията, ромейският император изпратил войски срещу важната Пловдивска крепост.

В тази напрегната обстановка великите боляри обявили за български цар Михаил Шишман. Неговото геспотство обхващало областта около Видин. Предпочели го пред многото други кандидати за престола, защото бил най-богатият сред болярите, във вените му течала царска кръв - бил братовчед на Теодор Светослав, а жена му Анна-Нега била сръбкinya, което щяло да гарантира мира по западните граници. Но великите боляри поверили Търново в ръцете на новия цар най-вече, защото се надявали, че той ще се справи с отцепниците и ще отблъсне византийците. И не се излъгали. С малки изключения седемгодишното управление на Михаил Шишман било низ от непрекъснати войни.

Докато ромейският император обсаждал Пловдив,

Шишман изпратил войските си в Югоизточна Тракия и си възвърнал тамошните крепости. След това дошъл ред на отцепника Войсил. Близко година продължили битките с него, но през 1324 г. крепостите му били върнати в пределите на България.

Михаил Шишман не спрял до тук. Същата година, използвайки мощта на своята армия, той навлязъл дълбоко в гръцка територия. Император Андроник III бил безсилен да спре оплячкосването на земите си, затова се принудил на отчаяна стъпка. В лагера на Шишман дошли пратеници, които канели българския владетел да се дуелира с техния василевс. Победителят щял да владее Тракия. Разчитайки на силната си войска, Шишман отговорил на предложението с гръзките думи: „Безумен би бил ковачът, който вместо да вземе с клещи нагорещеното желязо, го поеме с

ръка“. Но не се наложило Шишман да избира. Той имал трети план, затова изтеглил войските си. Вместо тях изпратил към Цариград годежари. Избраницата му била сестрата на императора - Теодора. Но българският владетел бил вече женен и разводът с Анна-Неда щял да влоши отношенията му със сърбите. Сигурно точно това желал Шишман, защото не се колебал да изгони младата си жена и да сключи брак със застаряващата ромейка.

Скрепени от брачния съюз, връзките между България и Византия се подобрявали от ден на ден. Двамата владетели често обсъждали общи действия в бъдещи битки. С тези преговори Шишман търсел съюзник срещу сърбите, които се били настанили в югозападните български земи. Византийският император пък се надявал с помощта на Шишман да се справи с противниците си във Византия. Договорът за взаимна помощ двамата владетели подписали през 1327 г. Малко след това Шишман изпратил военна помощ на Андроник III, като в същото време се надявал да използва кризата в империята за свои цели.

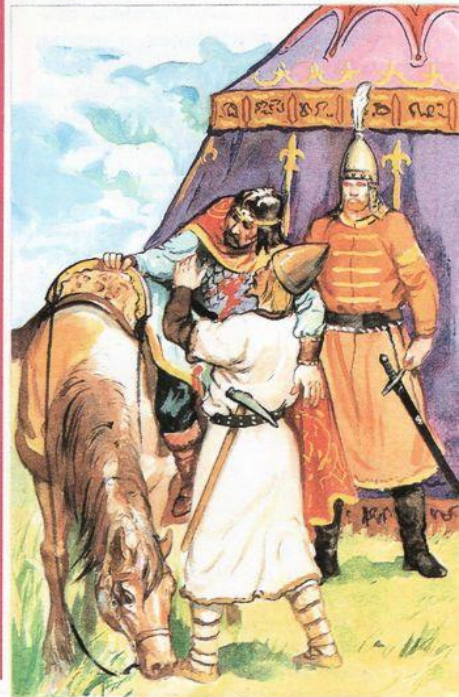
През 1330 г., като разчитал на съюза си с василевса, Михаил Шишман решил да изгони сърбите от Македония. Начело на 12-хилядна армия, в която участвали 3 000 татарски наемници, той се отправил срещу тях. Край Велбъжд царят спрял, за да изчака, според уговорката, своите съюзници - византийците. Сръбският крал също очаквал помощ. Ето защо двамата владетели се договорили да разрешат спора на бойното поле на другия ден. Доверявайки се на споразумението, Шишман разпуснал войниците си, за да търсят храна. Като разбрали това, сърбите вероломно нападнали българския стан и нанесли страхотно поражение. В битката край Велбъжд тежко ранен паднал и самият Михаил Шишман, който малко покъсно починал.

Докато траела битката, „съюзникът“ на българите Андроник III изчаквал резултата в Македония. Вместо да окаже помощ на Михаил Шишман, императорът повел армията си към България. Използвайки липсата на войска в много от крепостите, той лесно завзел областта между Ямбол и Черно море, както и стратегическите укрепления Месембрия и Ахелой.

ЦАР ИВАН СТЕФАН

През това време сръбският крал Стефан Дечански решил да превземе столицата на българите, за да затвърди бляскавата си победа при Велбъж. Но непристъпната крепост на „Царевград Търнов“ щяла да му струва много жертви. Затова вместо армия към Търново той изпратил цар - Иван Стефан, син на Михаил Шишман от прокудената сръбска принцеса. С негова помощ крал Стефан се надявал да се справи с българите, без да използва сила. Макар и законен наследник Иван Стефан не се харесал на болярите. Тяхното недоволство прераснало в заговор и сръбското протееже* трябвало да бяга, за да спасява живота си.

Смъртнораненият Михаил Шишман бил пленен от сърбите и отнесен в техния лагер. След четири дни той починал, без да осъзнае нещастията си. Така загинал основателят на последната царска династия от Втората българска държава.

СЪРБИЯ

Една от най-могъщите и силни балкански държави през първата половина на XIV век. За разлика от България и Византия, които били в криза, границите на Сърбия постоянно нараствали за сметка на съседите. Най-голямо разширение страната получила по времето на крал Стефан Душан (1331-1355). Той присъединил към Сърбия Струмица, Охрид, Прилеп, Костур. Възползвайки се от гражданската война във Византия, сръбският крал включил в пределите на държавата си цяла Македония и Северна Гърция. Не случайно Стефан Душан се величал като „крал на сърби и гърци“, а църковният глава на Сърбия се наричал патриарх. В своите походи Душан често използвал наемни войски. Средствата за техните заплати идвали от огромните приходи, които влизали в кралската хазна от данъци. Много печалби се събирали и от таксите по търговските пътища към запад, както и от многобройните рудници. След смъртта на Стефан Душан величието на тази славянска страна рязко спаднало. Сърбия била разделена на 16 области и, разтърсвана от вътрешни борби, бързо загубила предишната си сила.

ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДЪР (1331-1371) БРАН И МИР

„Затова, като сме се събрали, нека прославим Бога, който ни е дал велик войвода и цар на царете - великия Иван Александър, най-православния между всички, старейшина и военачалник, и крепък в битки, любезен и благоприветлив, руменодоброзрачен и красив на вид, със свити колене и правоходещ, гледащ сладко с очи всички, неизречения праведен съдия за сироти и вдовици.“

Из „Софийски
(Иван-Александров) песнинец“
ръкопис от XIV век

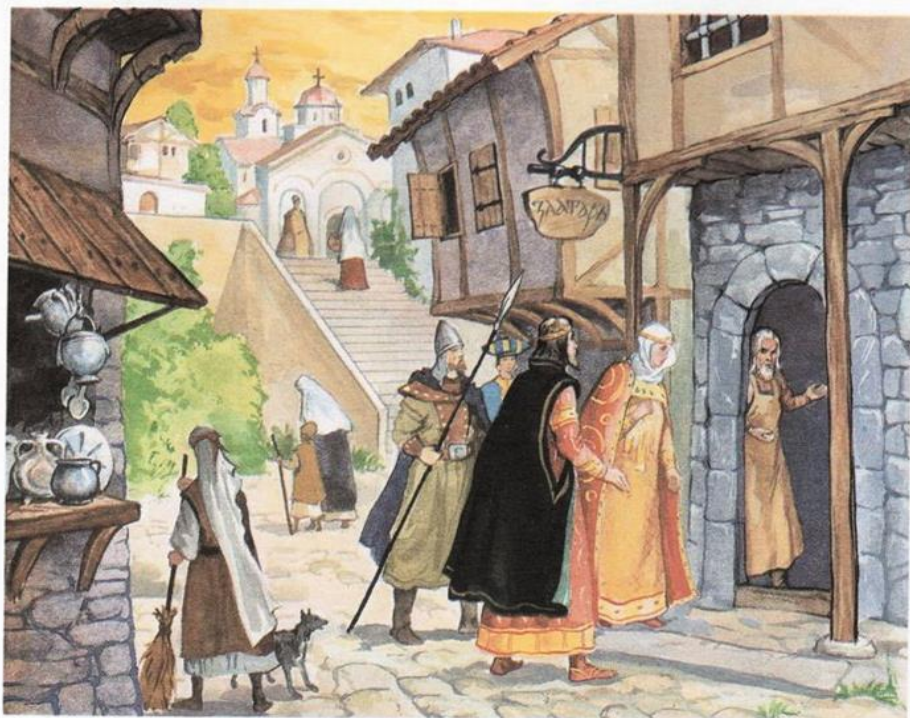
След бягството на Иван Стефан близо шест месеца България останала без владетел. През това време царските сродници се надпреварвали за престола. Победител в междуособиците излязъл племенникът на Михаил Шишман - деспотът на Ловеч Иван Александър. Макар че родът му бил от „царско коляно“, новият владетел се нуждаел от бляскави победи, за да утвърди властта си. Затова Иван Александър повел войската си на юг. За кратко време той завладял Северна Тракия, Загоре, южното Черноморие. Над крепостите Анхиало, Айтос, Ктения, Росокастро отново се развели български знамена. За византийското предателство край Велбъжд било отмъстено.

Андроник III не бил готов за война с българите. Империята се раздирала от размирици, а армията му се биела с турците в Мала Азия. Но Иван Александър знаел, че решителната битка с Византия е неизбежна и решил да се подсигури, като подобри отношенията си със сърбите. През 1332 г. той сключил мир с тях, който не бил нарушен до края на живота му. Договорът бил скрепен с политически брак между новия сръбски владетел Стефан Душан и сестрата на българския цар - Елена. През лятото на същата година императорът успял да събере достатъчно войска и, без да обяви война, се отправил към България. „Като нахлул в неприятелската страна, той я опустошавал и опожарявал, без да щади дори намиращото се на хармана жито.“ Войските на Андроник III лесно завзели крепостите южно от Стара планина, тъй като в същото време българският цар потушавал

Жители на Месембрия избиват ромейския гарнизон, разположен в крепостта. Много български градове последвали примера и м, след като разбрали за разгрома на византийците край Росокастро.

Цар Иван Александър се разхожда из търговската улица на Търново. Красивата му съпруга, еврейката Сара, желае да огледа скъпите накити в златарската работилница. Уличките на престолния град гъмжели от занаятчийски работилници и дюкянчета, където производители и търговци предлагали разнообразни стоки.

бунт на непокорни боляри край Видин. Напразно Иван Александър опитвал да преговаря с византийците. Тогава решил да действа незабавно. За пет дни конницата му изминала 230 км, за да се изправи срещу византийците край Айтос. Започнали преговори, в които и двете страни опитвали да се надхитрят. Иван Александър протакал преговорите, очаквайки наемна татарска войска. Когато тя пристигнала, сражението при Росокастро започнало.

Докато царят уреждал взаимоотношенията с Византия, болярите в България отново надигнали глава. Белаур, братът на Михаил Шишман, бил подкрепен от местните първенци и се разбунтувал във Видинската област. Макар и трудно Иван Александър потушил недоволството и установил „крепка тишина във вселената“. Настъпил Втори златен век за българската култура, разцъфтели занаятите и търговията.

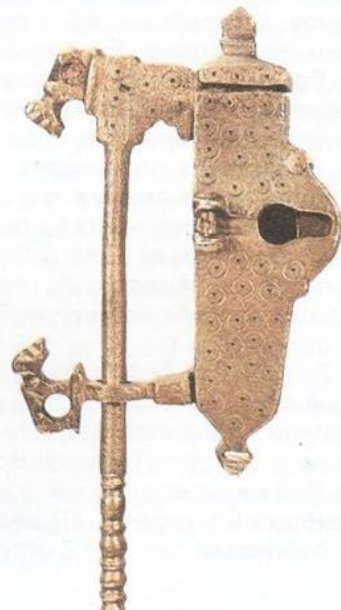
Но не така тихо било във Византия. След смъртта на Андроник III в империята се разгоряла жестока битка за опразнения престол, която прераснала в гражданска война. За да се възползва от нея, Александър обещал подкрепа на императрицата срещу претендента Йоан Кантакузин. В замяна България получила девет крепости в Тракия и Родопската област. Това било последното голямо разширение на страната.

Все по-често като наемници на византийците по българските земи се появявали турски войски. Още през 1352 г. османците* завладели първата си европейска крепост - Цимпе, и опустошавайки всичко по пътя си, превърнали Тракия от богата житница в бойно поле. Предполага се, че около 1354 г. в боеве край река Марица е загинал и най-големият царски син Михаил Асен. Като неугържим порой нашествениците нахлули на Балканите.

Майсторството на бижутерите личи в тези изящни украшения от злато и сребро.

Златарите изработвали и предмети, изискващи специални умения, като тази бронзова ключалка, намерена в Царевец.

АРМИЯТА

Успехите на османското нашествие до голяма степен се дължали на силната и добре организирана войска. Надъхани с верски фанатизъм,* примамени от обещания за богата плячка и плодородна земя, под знамената на султана се стичали акънджиите* и племенното опълчение. Техните лековъоръжени конни отряди опустошавали областите около големите крепости, лишавали врага от продоволствие* и подкрепа. След успешен военен поход, натоварени с плячка, те се връщали по домовете си.

ЕНИЧАРИТЕ

За непрекъснатите си войни първите османски султани се нуждаели от постоянна армия. Нейното ядро било създадено през първата половина на XIV век от еничарската пехота. Тази войска се състояла предимно от християнски момчета, насилно събирани от покорените територии. Те прекарвали няколко години в специални училища, където, благодарение на строгия режим и религиозното възпитание, се превръщали в предани на султана безстрашни воители. Забравили род и родина, те имали само една мечта - да умрат за султана. Еничарската пехота се отличавала с голяма дисциплина. Бойците нямали рогници, защото им било забранено да се женят. За преданата служба си получавали заплатата.

Основната бойна единица в еничарската пехота била одаята (ротата). Наричали я така, защото в мирно време войниците спели в едно помещение (одая). Одаята се състояла от 10-12 отде-

- 1345 г. - Убит е войводата на Родопите Момчил в битка с византийски войски и техните турски наемници
- 1352 г. - Османците превземат първата балканска крепост Цимпе на Галиполския полуостров
- 1354 г. - Султан Сюлейман превзема Галиполи
- 1364 г. - Султан Мурад I превзема Пловдив и Стара Загора
- 1371 г. - Султан Мурад I разбива при крепостта Черномен (до Одрин) братята Вълкашин и Углеша
- 1371-1373 г. - Османците завладяват Северна и Североизточна Тракия и Родопите
- 1373-1375 г. - Завладяна е Беломорската област
- около 1373 г. - Иван Шишман се признава за васал на султан Мурад I

ИЕ НА БАЛКАНИТЕ

ОРДА

ЧЕРНО МОРЕ

Брусa
1326 г.

- Владения на османските турци през 1324 г.
- Османската империя от 1335 г.
- Граници на Османската империя в 1402 г.
- Походи на Мурад I (1359 - 1389)
- Походи на Баязид I (1389 - 1402)
- Поход на унгарския крал Сигизмунд

• **Брусa**
1326 г. Временна столица на османските турци

Границите на държавите на Балканския полуостров са към 1337 г.

МАЛКА
АРМЕНИЯДЪРЖАВА НА
МАМЕЛЮЦИТЕДЪРЖАВА
НА ТИМУР

ления. Всяко отделение се състояло от 10 човека, разполагало с товарен кон, който носел общата палатка и казана за храна.

ОРЪЖИЕТО

Основни оръжия на еничарите били лъкът и ятаганът. За защита използвали ризници, шлемове, щитовете. По-късно, с появата на огнестрелното оръжие, лъковете в турската армия били заменени от два пищова и късо шишане*.

КОННИЦАТА

Османската конница се набирала от спахиите*, които по заповед на султана се явявали на военна служба. Те водели и няколко конници, въоръжени и издържани от тях. Отклонението на спахията от военната служба се наказвало жестоко от султана - често със смърт чрез обесване. Понякога сред конниците се срещали и потурчени български боляри, които воювали на страната на султана, за да запазят привилегиите си.

ТАКТИКАТА

По време на бой централното ядро на войската образували еничарите. Построени в гъсти редове, при нужда те се укрепвали в окопи, подсилени с гървени колове. От двете страни на еничарите се построявали конните спахии. В разгара на боя те трябвало да обкръжат врага. Най-отпред заставали аканджиите - пеша и конни. Задачата им била да разстроят редиците на врага, след което се оттегляли, за да могат еничарите да нанесат своя съкрушителен удар. Ако се наложило, в боя се включвал и резервът, който се намирал зад еничарския корпус.

1382 г. - София пада под властта на турците

1387 г. - Сръбско-босненска войска нанася удар на османците при гр. Плочник

1388 г. - Османците превземат Провадия, Шумен, Магара

1389 г. - Поражение на сърби и босненци при Косово поле

1391 г. - Нашествениците сломяват съпротивата на Влашкия войвода Мирчо

1392 г. - Османците нахлуват в Унгария

17 юли 1393 г. - Търново пада в ръцете на завоевателите

1395 г. - Пада Никопол

1396 г. - Султан Баязид превзема Видин. България пада под турско робство

НЕОСЪЩЕСТВЕНИЯТ СЪЮЗ

Дворът на Рилския манастир е превърнат в строителна площадка. По заповед на владетеля на областта Струмица - протосеваст Хрельо, се изгражда отбранителна кула. Лично той наблюдава работата на майсторите.

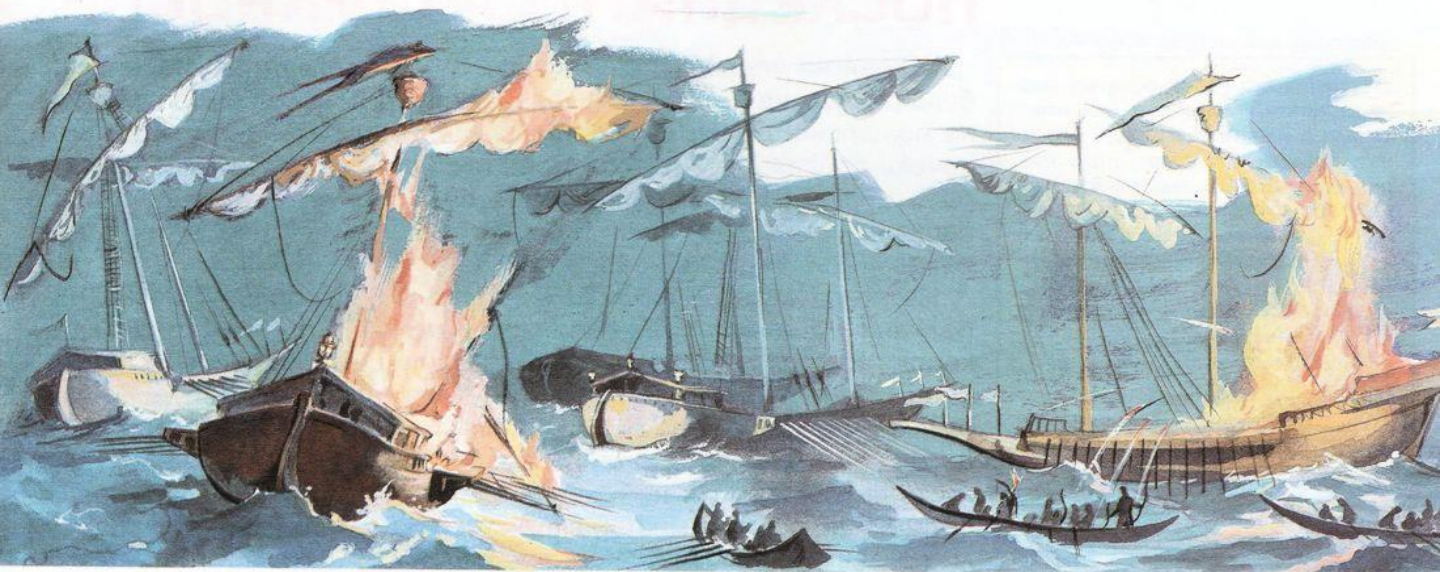
Въпреки обещанията Иван Александър не се намесил във византийския конфликт. Той пазел армията, за да има с какво да защити собствената си гържава. Скоро междуособиците в империята завършили в полза на Йоан Кантакузин с помощта и на турците. Но новият василевс вече търсел начин да се отърве от „верните си слуги“, които започнали да се чувстват като господари в империята му. За да спре нахлуването им от Мала Азия, Кантакузин искал да построи мощен флот от бойни кораби. Ето защо през 1351 г. императорът изпратил делегация в Търново, която помолила българския цар за помощ. Навярно подозирайки някаква неискреност, Иван Александър отказал и така провалил първия опит за изграждане на съюз срещу турците. Едва след смъртта на сина си Михаил Асен царят разбрал, че само съюз с Византия може да спре завоевателите. Но за нови преговори било твърде късно! Турците вече владеели цяла Тракия. Вина за това имал и българският владетел. Той оставил на произвола на съдбата българите от Тракия и Македония. За да спре нашествениците, Иван Александър се принудил да моли за мир.

Владетелят не съумял да опази целостта на българските земи и отвъд Стара планина. В Северна България се обособило самостоятелното Добруджанско княжество на болярина Балик. По-късно самият Александър поделил царството между синовете си, надявайки се, че така властта и управлението на страната ще

Четириъгълната постройка ще се издигне на 25 метра. Страхът от турците принуждавал и другите манастири и феодални имения да засият своята сигурност. Строителите изграждали защитните кули и стени от необработени камъни, свързани с хоросан. Понякога в дебелите до 2 метра зидове вграждали тухли или греди. Мястото за всяко укрепление се избирало много внимателно. То трябвало да бъде естествено защитено от дълбоки пропасти, непристъпни скали или коварни сипеи.

След малко от подпалените турски кораби край пристанището Абдера ще останат само плаващи дъски. Като не получил подкрепа от цар Иван Александър, българският деспот Момчил повел самостоятелна борба срещу турците. Неговото имение в Родопите се простирало чак до Бяло море.

останат в ръцете на царското семейство. Владетелят се женил два пъти и имал много деца. От първия му брак с Теодора, гъщерята на войводата на Влашкото княжество Иванко Бесараб, се родили трима снове - Михаил Асен, Иван Срацимир и Иван Асен. Първородният Михаил Асен бил провъзгласен за съцар още на 8-годишна възраст, но през 1354 г. загинал в сражение с турците. Към 1340 г. Иван Александър се развел, за да се ожени за търновската еврейка Сара, която се покръстила под името Теодора. От нея бил Иван Шишман. На него Иван Александър оставил Търновското царство, за да угоди на втората си съпруга. Но за да не лиши Иван Срацимир напълно от власт, още през 1356 г. царят го поставил начело на Видинската област (между реките Тимок и Искър). Така той имал нещастие да види България разделена, отслабена и обречена на гибел. След 40-годишно управление, през 1371 г. Иван Александър починал. За Средновековието, когато владетелите се сменяли често, това бил много голям срок.

ИСИХАЗЪМ

По време на дългото управление на Иван Александър в България се разпространили различни религиозни учения и движения. Страхът от надвисналата османска опасност и неспособността на управляващите да осигурят спокоен и сит живот на народа били главните причини за тяхната поява. Но и сектите от своя страна допринесли за отслабването на държавата. Заедно с известното от преди богомилство се появили и други ереси като адамитството, варлаамитството, учението на жидовстващите. На два пъти - през 1350 и 1360 г. - църквата свиквала събори, които осъждали еретиците. Но тези движения не отмирали. За да засили позициите си, Българската църква се нуждаела от обновление на своята идеология. Затова прегърнала идеята на исихазма. Според това официално течение в църквата всеки човек можел да намери пътя към Бога по време на земния си живот, а не след смъртта си. Затова било нужно вярващият да се откаже от досегашния си начин на живот, да заживее като отшелник и така, откъснат от света, да се отдаде на съзерцание, вътрешно вгълбяване и безмълвие (исихия). „Бягай и мълчи“ - това била най-кратката характеристика на това учение, намерило благоприятна почва в България.

ЕРЕТИЧНИ ДВИЖЕНИЯ В БЪЛГАРИЯ ПО ВРЕМЕТО НА ИВАН АЛЕКСАНДЪР

БОГОМИЛСТВО

Учение, разпространено главно сред бедните селяни и граждани. Проповядвало презрение към богатството и омраза към имущественото неравенство. Насочено е срещу феодалната власт и църквата, довежда до отслабване на средновековната българска държава.

АДАМИТСТВО

Християнска секта, чиито членове (адамитите) твърдели, че хората се раждат голи, защото са равни помежду си. Смятали брака за безполезен и ходели полуголи или голи като Адам (първия човек според Библията), живеели в пустинни местности и отричали съществуващите морални норми.

ЕРЕС НА ЖИДОВСТВАЩИТЕ

Еврейско учение, което отричало иконите и култа към Христос и Богородица. Обявявало се против схващането на църквата, че Христос е роден от девица.

ВАРЛААМИТСТВО

Възприемало се от най-богатите среди на обществото. Според последователите му единственото средство за достигане на истината е логиката, а не вярата.

ПОСЛЕДНИТЕ ШИШМАНОВЦИ

„Турците като вълци се пръснали из страната и избивали или отвлечали в плен бегълците. В страната нямало нито скот, нито хора, нито полски плодове. В страната на народа нямало ни княз, ни вожд, нито избавител или спасител. Всичко изчезнало пред страха от турците. Даже храбрите сърца на юнаците се превърнали в слаби женски сърца. Останалите живи справедливо завиждали на умрелите.“

Монах Исая
очевидец на турското нашествие

Турци са нападнали българско село. Те ще отведат със себе си и децата. Може би някои от тях след време ще се завърнат по тези земи като безмилостни воини на падишаха.

В края на управлението на цар Иван Александър страната била разделена на „три Българи“, които водели самостоятелна политика, имали свои войски, търсели различни съюзници, сечели собствени монети. Дори техните търговски партньори и църковното им управление били различни. Тези отлики постепенно се засилвали и след смъртта на стария цар прераснали във враждебност.

Не по-различно било положението и в съседните земи. На Балканския полуостров съществували 40 подобни гържавици, които постоянно враждували помежду си. В непрекъснатите войни за територии и власт те често използвали турски наемници. Владетелите на Византия, България и Сърбия не правели изключение. Те още не разбирали каква страшна опасност ги заплашва и не търсели съюз едни с други. В същото време много боляри изменяли на народите си и се подчинявали на завоевателите. Още докато Иван Александър бил жив, турците успели да покорят голяма част от Тракия. Паднали градовете Димотика и Огрин. През 1364 г. османлиите завладели Пловдив и Стара Загора. В 1371 г., когато на престола се качил младият Иван Шишман, те успели да разбият при Черномен владетелите на Средна и Южна Македония - Вълкашин

Иван Шишман се прощава със сестра си Кера Тамара, която заминава в харема на султана по настояване на Мурад I. Така турчинът принудил Иван Шишман да спазва васалните си задължения. Прочутата с красотата си българска княгиня скоро станала украшение на султанския харем. Думата ѝ тежала наравно с тази на Мурад. Като втора съпруга на султана тя се постарала да осигури спокойствие за родината си. За близо 10 години турците оставили на мира Търновското царство. Шишман получил обратно някои градове, между които Самоков и Ихтиман. Заради застъпничеството си за България „Мара - бяла българка“ е възпята в народните песни.

и Угleshа. Тази победа направила турците господари на Балканския полуостров. Сега нищо не можело да ги спре и подобно на „птици из въздуха измаилтяните* се пръснаха и разлетяха из цялата земя“. Голяма част от крепостите в Македония паднали с помощта на местни боляри, които, за да запазят властта си, доброволно се подчинили на османците. Според някои източници един от тях бил Крали Марко - син на Вълкашин. Една след друга паднали и рогопските крепости Цепина, Перистица, Станимъка.

Мурад се отправил и към владенията на Иван Шишман. Той нямал намерение да спазва договорите, подписани с покойния Иван Александър. Турците завладели Северна Тракия, много рогопски крепости, Ихтиман, Самоков, Костенец. Игвал редът на Търново. Шишман не виждал помощ отникъде и се решил на компромис - признал се за васал на Мурад, обещавайки му войски. Като гаранция изпратил сестра си Кера Тамара в султанския харем. Близо десет години продължило примирието с турците. През 1382 г. нашествениците отново нахлули в зе-

Една от най-бгато украсените книги на XIV век е „Иван Александровото евангелие“, съхранявано в Бристанския музей. Голямо било майсторството на средновековните български художници-калиграфи.* По поръчка на владетеля те са нарисували 366 прекрасни миниатюри. На една от тях е Иван Александър със своето семейство. Лесно се разпознават двамата му синове Шишман и Срацимир. Макар и по-млад, Шишман е изобразен по-голям от брат си, защото е определен за престолонаследник. Това личи и по царските дрехи, короната и жезъла. И той като баща си не е стъпил направо върху земята, а върху възглавница, на която се вижда родовият герб - двуглав орел. Наблюдателният ще открие и една малка торбичка под лявата ръка на царя. В нея владетелят носел пръст от българската земя. Тя била винаги с него, за да му напомня, че въпреки високия си пост той е създаден от пръст и в пръст ще се превърне...

Турци дебнат в засада управителя на София бан* Янука. Като не могли да превземат крепостта със сила, нашествениците прибегнали до хитрост. По време на лов Янука бил нападат от своя доверен соколар, бил обезоръжен и отведен в османския стан. Когато жителите на крепостта видели пленения бан Янука, решили да се предадат и отворили вратите на крепостта.

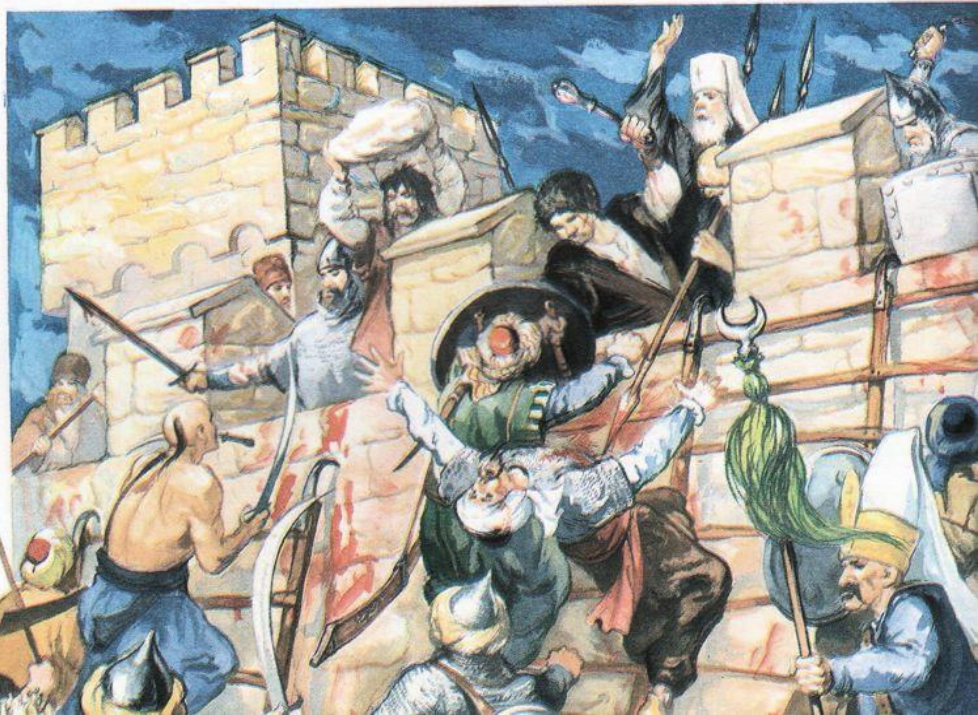
Водени от патриарх Евтимий, търновци защитават крепостта от хростните атаки на турците. Дотогава никой не бил успявал да превземе града със сила. Не успели и османците. Не след дълго Баязид ще влезе в българската столица като победител, но историците предполагат, че е сторил това, използвайки предателство или измама.

„[София] още от старо време е била добре укрепена отвътре с всички приспособления на военното изкуство. Вътре в крепостта има многобройна кефирска* отбрана армия, войниците на която са едри, мустакати и на вид добре калени в боеве, само че са навикнали да употребяват вино и ракия - с една дума, хора веселящи. Откъм продоволствие крепостта има в себе си изобилно храни: жито, брашно и жива стока - едър и дребен добитък... Военни провизии, припаси и военноежелезарски работилници има в крепостта предостатъчно и оттам може да се набавя всичко, що е потребно за войската им... При това вътре в София има и минерални горещи води, що служат за нуждите на населението, което е доста красиво, едро и стройно наглед, с весело настроение.“

Из доклада на турския военачалник Лала Шахин

мите на Търновския цар. След продължителна обсада бил завладян град София. Превземането на тази важна крепост открито пътя на турците към Сърбия.

В 1389 г. обединените сили на сърби и босненци, подкрепяни от български войски, били разбити от османците на Косово поле. Новият султан Баязид (Светкавицата) се възползвал от поражението на християните, за да се справи с Търновското царство. През пролетта на 1393 г. огромна турска войска обсадила престолния град. По това време Иван Шишман бил в дунавската си крепост Никопол, очаквайки помощ от унгарския крал Сигизмунд. Защитниците на Търново отбранявали героично столицата. Безсилен да превземе града, Баязид заплашвал, че „с огън ще гори, на късове ще сече“ непокорните. Цели три месеца били необходими на турците, за да превземат твърдината. В българската столица нашествениците безчинствали, осквернили църквите, избили повечето първенци на града, а останалите изселили в Мала Азия. Търновският патриарх Евтимий бил заточен в Бачковския манастир. С падането на Търново през 1393 г. османските нашественици затвърдили своите завоевания на Балканския полуостров. Укрепен в Никопол, Иван Шишман все още се надявал

на помощ от западните гържави и на божието чудо. Но Баязид решил веднъж завинаги да се разправи с непокорния васал. По негова заповед Никопол бил превзет, а царят - обезглавен. Така Търновското царство престанало да съществува. По това време и Добруджанското гесподство било напълно завладяно от турците. Но народът продължавал да вярва, че Иван Шишман е жив и възпявал в песни героичните му битки със завоевателя.

Останала само Видинската гържавица, която била обречена. Въпреки това Иван Срацимир не губел надежда. За да запази царството си, той още през 1388 г. се признал за турски васал и пуснал в града малък османски гарнизон. Въпреки това дните му били преброени. Само чудо можело да спаси последната българска гържава. Горещите молби на жителите на Видин като че ли били чути. През 1396 г. маджарският крал Сигизмунд събрал 60-хилядна кръстоносна армия и се отправил срещу османците. Когато християнската войска наближила Видин, Иван Срацимир отворил вратите на крепостта и предал „града и цялата си земя на маджарския крал, а също и всичките турци, които бяха вътре в града“. След като освободили Видин, кръстоносците, подпомагани от българското население, превзели и Оряхово. Но на 25.IX.1396 г. при Никопол османската войска, водена от Баязид, успяла да спре християнската армия. В сражението загинали хиляди кръстоносци, други били пленени. Самият Сигизмунд едва се спасил с бягство. След разгрома на кръстоносниците вече никой не можел да помогне на Иван Срацимир. Гневът на Баязид се стоварил върху Видинската крепост веднага след голямата победа. По заповед на султана последният български владетел бил окован във вериги и изпратен в тъмница, където по-късно починал. Така през 1396 г. бил сложен краят на Второто българско царство и за българския народ започнал нерадостният живот под сянката на ятагана.

Окованият във вериги Иван Срацимир е изпратен пред султан Баязид. Съдбата му вече е решена. Последният български владетел бива хвърлен в тъмницата на град Бруса, където по-късно е удушен от палачите.

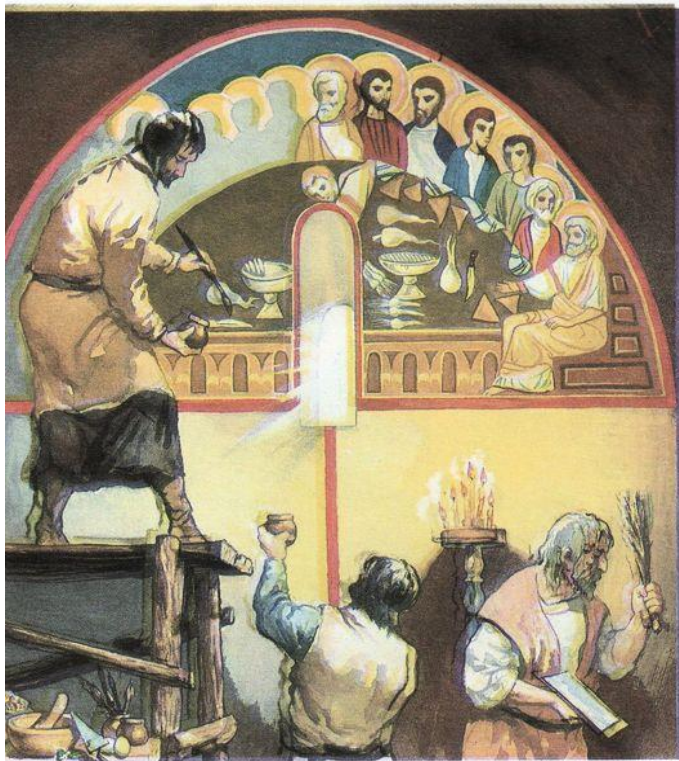
„Варварският цар Баязид, който се беше възгордял с победите си и със завладяването на много народи, реши - доброненавистникът! - да разори града [Търново], понеже бил слушал, че той е много голям, красив и укрепен със стени; че местоположението му е такова, че мъчно би се завладял, защото освен със стени, достатъчно е защитен природно; а освен това [бил слушал], че има големи богатства и многобройно население, и че е прочут както с църковните, така и с [царските] сгради. ...Затова като повдигна всички източни войски, начевайки от Персийските земи, Ликаония и Азия, премина Дарданелите. И след като намери всички западни войски събрани, както беше заповядал, неочаквано нападна града. Той го обсади отвсякъде с войска, а не само откъм една или две страни. И много се бяха разтегли свирепите. Варваринът беснееше. Той заплашваше, че с огън ще изгори [жителите]; заканваше се на късове да ги насече и на друга мъчителна смърт да ги предаде, ако тъй продължават да са непокорни. И постигна той целта си, но не чрез силата си, а защото Божията воля допусна.“

Григорий Цамблак, Из „Похвалното слово за Ефтимий“

„Воеводата [турчин, когото султан Баязид поставя да управлява града] повика при себе си божите люде, които превъзхождаха другите и по име, и по добродетел, и по произход, уж да обсъдят някои общополезни въпроси. И те, вървейки след злия вестител, отиваха като глупави овце, които вървят след онези, които ще ги колят, и бързаха да се доверят на убийствените десници, като всеки носеше своята кръв. Когато ги видя в ръцете си, кръвоядният звяр ги изкла пред църквата или по-добре да се рече, ги освети, без да се засрами от белите коси, без да пощади младостта. Гърлата им превърна в играчка на ножа.“

Григорий Цамблак
Из „Похвалното
слово за Ефтимий“

Зографите довършват Тайната вечеря на Исус Христос и неговите ученици. Те използват нова темперна техника, позволяваща им да работят върху суха основа. За първи път на масата пред Спасителя художниците „поставят“ познатите на българина чешън и рѣпа.

Патриарх Евтимий наредил да бъдат изгорени много ръкописи. За изключително образования търновски книжовник езикът в първите книги на Кирил и Методий и техните ученици бил свещен. А през изминалите 500 години преписвачите все повече допускали различни диалектни думи и изрази от всекидневния говор. Новите преписи, направени от него и учениците му, се доближавали най-точно до съвършения език на първоучителите.

ТЪРНОВСКА КНИЖОВНА ШКОЛА

Манастирите край Търново станали „Училище за целия тогавашен православен свят“. Началото на тази школа поставил Теодосий Търновски. Сред учениците му изпъквал Евтимий. Когато станал патриарх, той превърнал манастирите край Търново в истински университет. Там заедно с българи, се учели младежи от Влашко, Русия, Сърбия. Евтимий е автор на много жития, похвални слова и други, в които, за да засили патриотичното чувство на българина, той украсявал българската история, като говорил за нея с приповдигнат тон. Патриархът провел и правописни реформи, довели до „изправлението“ на българските книги.

Под влияние на Търновската школа се оформили и други писатели, които след идването на турците напуснали страната. Григорий Цамблак бил избран за митрополит на Русия, а Константин Костенечки избягал в Сърбия, където написал много църковни книги.

ВТОРИ ЗЛАТЕН ВЕК

Така често наричат времето на Иван Александър, заради необикновения подем на културата в царството му. Яката крепост Търново била не само столица на държавата, но и културен център, дал на България книжовници, строители, художници. Малкото оцелели примери за тяхното майсторство впечатляват и днес. Останки от множество крепости показват, че по време на Второто българско царство на строителството се е отделяло голямо внимание. Твърдините се строели по нареждане на царя или феодалите и служели за защита на градовете, важните пътища или проходите. Опасан от стръмните брегове на река Янтра, Търновград бил непревземаема крепост. Благодарение на това местоположение никой не успял да завладее столицата със сила. Укрепени със здрави крепостни стени били Видин, София, Червен... Неслучайно османските завоеватели сломили съпротивата на българите едва след десетки години и много жертви.

Продължавало и строителството на храмове. Въпрос на чест за всеки цар и едър феодал било да построи и „изпише“ свой семеен молитвен дом. Само на хълма Трапезица са открити руините* на 17 църкви. През XIV век в Търново е постро-

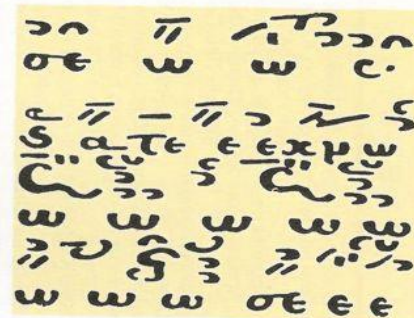
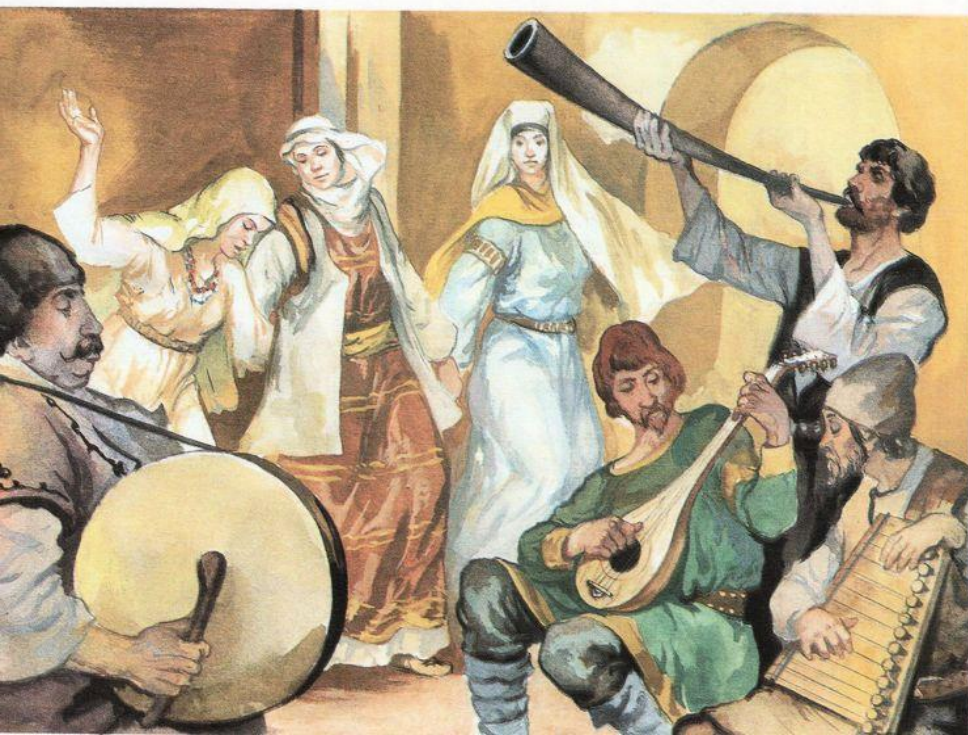

ена „майката на всички църкви“ - патриаршеската катедрала „Св. Възнесение“. Сградите от този период се различавали от тези, строени през Първата българска държава - били със скромни размери, но по-богато украсени. Елегантният им вид се подчертавал от засводени ниши и пъстри мозайки от цветни керамични плочки. Врх на тогавашната архитектура били църквите в Несебър и Охрид.

По това време се строели и много манастири. Старите обители като Рилската и Бачковската се разширявали, възниквали и нови - обикновено на труднодостъпни места, а най-удивителни били скалните манастири. Дори и те били така богато украсявани със стенописи, както останалите манастири и църкви. Но въпреки че по това време се рисували само религиозни сюжети или портрети на владетели, художниците от Търновската школа проявявали засилен стремеж към реализъм и желание да излязат от схемите, наложени от църковния канон*. Смята се, че художник от тази школа е изрисувал стенописите в прочутата Боянска църква. Там реалистично са изобразени ктиторите* - севастократор Калоян и жена му Десислава. Този новаторски подход се появява доста преди зората на европейския Ренесанс*, но турското нашествие слага край и на възхода в живописа.

По време на Втората българска държава процъфтявали и художествените занаяти. В Царевец са намерени ценни произведения на известната търновска двуцветна керамика, както и на златарството. Друг художествен занаят - дърворезбарството, достигнал високо развитие, свидетелство за което е Хрельовият трон в Рилския манастир.

Край на този подем сложило турското нашествие.

С такива нотни знаци (невми) Йоан Кукузел и неговите съвременници записвали своите музикални творби

ЙОАН КУКУЗЕЛ

Той е българин от Драч - днешна Албания. Роден е към 1285 г. От малък останал без баща, но заради изключителната си музикалност бил изпратен в императорската школа за църковни певци. Отначало не знаел добре гръцки и когато съучениците му го питали какво е ял, той отговорил на гръцко-български „кукиа ке зеле“ (бакла и зеле). Така започнали да го наричат Кукузел. Смешното прозвище не му попречило да се прослави като най-талантливия певец и композитор и да стане любимец на императора. Въпреки голямата си слава той никога не забравил своя произход. В създадения от него стил широко използвал музикалните орнаменти на протяжната българска народна песен, а към много от творбите си добавял определението „българска“. Повечето от тях били преписвани и превеждани в България. Йоан Кукузел създал и нововизантийско нотно писмо, наречено „кукузелево“. То обаче трудно се усвоявало поради невероятната си усложненост. Шумният живот не му допадал и Йоан станал монах в един от светогорските манастири. Съвременниците му го наричали „ангелогласния“, а след неговата смърт славата му се разнесла из целия християнски свят. Сред многобройните песни и химни, създадени от него, на първо място стои „Полиелей на българката“ - творба, посветена на майка му. В нея с гръцки букви на български са записани думите на майката: „Мое дете мило, Йоане, где ми си?“ Те са още едно доказателство за това, че този изключителен средновековен музикант бил българин.

Празник е. Танцьорки и музиканти са дошли отдалеч, за да развеселят владетеля

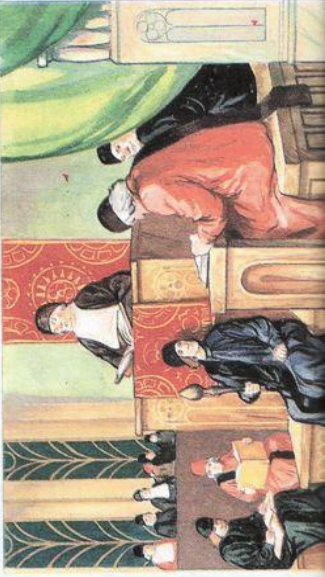

БЪЛГАРИЯ

1280-1292г. - Управление на Георги I Тертер
 края на XIII и началото на XIV век -
 Образува се Видинското деспотство на-
 чело с Шишман
 1282г. - Сърбия откъсва от България Се-
 верна Македония
 1285г. - Татарско нашествие. Георги
 Тертер изпраща сина си Теодор Светос-
 лав като заможник в Златната орда
 1292-1298г. - Управление на татарския
 поставенник Смилец
 1300г. - Управление на татарина Чака
 1300-1321г. - Управление на Теодор Све-
 тослав
 1303г. - Светослав освобождава много
 крепости от Византия на юг от Стара
 планина
 1304г. - Поход на Светослав, освободени
 са крепости по Черноморието (Месемб-
 рия, Анкиало, Созопол)
 1305г. - Светослав присъединява към
 Търновското царство земите на чичо
 си Елтимир
 1307г. - Българо-византийски мирен до-
 говор
 1320г. - Татарска войска преминава през
 България на път за Одрин
 1321-1322г. - Управление на Георги II Тер-
 тер
 1322г. - Поход и възвръщане на Пловдив
 1322г. - Много крепости на юг от Стара
 планина се откъсват от България и се
 предават в ръцете на византийския им-
 ператор (Диампол-Ямбол, Лардея, Ктения)
 1322г. - Боларинът Войсил се признава за
 васал на Византия
 1323-1330г. - Управление на Михаил Шиш-
 ман
 1323г. - Югоизточна Тракия е върната в
 България от централната власт

1345г. - В сражение срещу турците заги-
 ва Михаил Асен, един от синовете на Иван
 Александър
 1355г. - Сключен е съюз между България и
 Византия за съвместна борба срещу тур-
 ците, който не дава резултат
 1356-1368г. - Иван Срацимир управлява
 Видинското царство
 1364г. - Последната българо-византий-
 ка война
 1365г. - Унеарците превземат Видин
 1369г. - С помощта на влашкия воевода
 Иван Александър превзема Видин и го връ-
 ща към Търновското царство
 1371г. - Умира Иван Александър
 1371-1395г. - Царува Иван Шишман
 26.IX.1371г. - При Черномен османците
 нанасят поражение на братята Вълкашин
 и Углича
 около 1373г. - Иван Шишман се признава
 за васал на султан Мурад I и му дава за же-
 на сестра си Керя Тамара
 1382г. - След дълга обсада София пада
 под властта на османците, пътят им на
 Запад е открит
 1387г. - Поражение на турците при град
 Плончк
 1388г. - Турците превземат Североизто-
 чна България
 15.VII.1389г. - Босненци, сърби и българи
 търпят поражение от турците при Косо-
 во поле
 17.VII.1393г. - Пада Търново
 1395г. - Баязид превзема Никопол, цар
 Иван Шишман е убит
 1396г. - Неуспешен кръстоносен поход на
 унгарския крал Сигизмунд срещу
 турците
 1396г. - Пада Видин. България е оконча-
 телно завладяна

През XIV век в Европа се появяли първите университети. Свободен университет бил в Търновската княжовна школа.

Най-страшната болест през Средновековието била чумата. От нея умирали милиони хора, цели градове обезлюдявали.

СВЕТЪТ

1280-1368г. - В Китай бла-
 жение на Киптай от монгол-
 ските ханове
 1352г. - Турците превземат
 крепостта Шимле
 1356г. - При Поатие францу-
 зите търпят поражение от
 англичаните
 1356г. - Въстание в Париж на-
 чело с Етиен Марсел
 1358г. - Избухва Жакерията -
 въстание на селяните във
 Франция
 1359г. - След изгонването на
 унеарците е провъзгласена не-
 зависимостта на Молдова
 1360г. - Бретини е подписан
 мир между англичани и фран-
 цузи
 1364г. - В Поля (Краков) е ос-
 нован университет
 1368-1644г. - Династия Мин
 управлява в Китай
 1369г. - Корея се освобождава
 от иго на монголските фе-
 одали
 война между Англия и Франция
 1342-1349г. - Въстание на зи-
 лопите в Солун
 1346г. - Англичаните побеж-
 дават французите при Креси
 1347г. - Образувана е Римска
 република начело с Кола
 Ренцо
 1348г. - Основан е Пражкия
 университет
 1348-1350г. - В Европа върну-
 ва чумата
 1349г. - Едуард III поставя на-
 чалото на работническото за-
 конодателство

Повече от век англичани и французи воевали помежду си. Тази еражда остана в историята като Стогодишната война.

БЪЛГАРСКИТЕ КНЯЗЕ И ЦАРЕ (852-1396)

Княз Борис I (852-889) - Покръства българския народ и налага християнството като официална религия. Приема в двореца си учениците на Кирил и Методий и създава условия за възход на културата. Извоюва от Византия самостоятелността на Българската църква. Оттегля се в манастир, където умира през 907 г.

Княз Владимир-Расате (889-893) - Прави неуспешен опит да върне езическата религия, за което е ослепен по заповед на баща си Борис I.

Цар Симеон (893-927) - Третият от четиримата синове на Борис I. Най-образованият за времето си български владетел, завършил прочутата Магнаурска школа в Цариград. Воюва поредича от успешни войни с византийци и маджари. Провъзгласява се за „цар на българи и ромеи“. При него Първата българска държава достига най-голямото си разширение, извоювайки за първи път излаз на три морета - Черно, Бяло и Адриатическо. Годините на неговото царуване са Златният век за българската култура. Починал от естествена смърт.

Цар Петър (927-970) - Вторият син на цар Симеон. Сключва „дълбок“ 30-годишен мир с Византия, която признава царската му титла и независимостта на Българската църква. По негово време се появяват богомилството и отшелничеството. Починал от мозъчен удар. Малко преди смъртта си се откъзва от властта и приема монашески сан. Навярно е погребан в манастир край Преслав.

Цар Борис II (970-971) - Първородният син на цар Петър. Бяга от Византия, за да се върне тайно в България, но е убит нелепо на границата.

Цар Роман (977-991) - Вторият син на цар Петър. Не постига нищо значително, пленен е и умира във византийска тъмница. С него завършва славноата Крумова династия.

Цар Самуил (991-1014) - Воюва непрекъснати войни с Византия, успява да присъедини Сърбия, Албания и част от Тесалия. След битката при Беласица пленената му армия е ослепена. Когато вижда своите незрящи войни, цар Самуил получава сърдечен удар и умира.

Цар Гаврил Рагомир (1014-1015) - Първороден син на Самуил, убит е от братовчед си Иван Владислав.

Цар Иван Владислав (1015-1018) - Син на Арон, един от тримата братя на Самуил. Воюва без прекъсване с Византия, убит е с измама по време на дуел с управителя на Драч.

Цар Петър II Делян (1040-1041) - Син на Гаврил Рагомир, внук на цар Самуил. Вдига българите на бунт срещу византийската власт, пленен е и отведен в Константинопол, където умира.

Цар Петър III (1072) - Под това име бил провъзгласен за български владетел сръбският принц Константин Бодин, внук на цар Самуил по майчина линия. По късно се възкачва на сръбския престол.

Цар Петър IV (1185-1197) - Заедно с брат си Иван Асен застава начело на въстание, довело до освобождаването на България от византийско робство и възстановяването на българската държава. Убит е от недоволни боляри.

Цар Иван Асен I (1190-1196) - Изтласква ромеите зад Стара планина, възвръща погбалканските области и Средна гора. Заедно с Петър обявяват Търново за столица на Второто българско царство. Съсечен е от своя братовчед Иванко.

Цар Калоян (1197-1207) - Присъединил Македония, Белградската и Браничевската област. Получил съгласието на папата за независима Българска църква. Разбил кръстоносците край Одрин и така спрял латинската запла-

ха, надвиснала над Балканите. Убит е от куманина Манастър по време на обсадата на Солун. Погребан е в църквата „Св. 40 мъченици“ в Търново.

Цар Борил (1207-1218) - При него България отслабва вследствие на размирици и чужди нашествия, включително и на кръстоносци. Унгарците завладяват Белградската и Браничевската област, а сръбите - Ниш. Борил се прославя с жестоките си гонения срещу богомилите. Бил ослепен по заповед на Иван Асен II.

Цар Иван Асен II (1218-1241) - Голям дипломат, влиза в съюзи с латини, кумани, епирици, никейци... Разбива епирския владетел Теодор Комнин и присъединява неговите земи към България, която отново се мие от три морета. На специален народен събор Българската църква е провъзгласена за независима.

Цар Коломан I Асен (1241-1246) - Четвъртото дете на цар Иван Асен II от брака му с маджарската принцеса Ана-Мария. Наричан е „детето цар“, защото става владетел на 7 години и управлява с помощта на регентство. Отровен е от мащехата си Ирина.

Цар Михаил II Асен (1246-1256) - Първото дете на цар Иван Асен II от Ирина Комнина. Става владетел на 8 години. Царуването му било безлично. Убит е от братовчед си Коломан по време на лов.

Цар Коломан II Асен (1256) - Син на севастократор Александър, брат на цар Иван Асен II. Царувал само няколко месеца, убили го недоволни боляри.

Цар Мицо Асен (1256-1257) - Болярин, женен за една от дъщерите на цар Иван Асен II. Предал на ромеите Несебър и Поморие, след което избягал във Византия.

Цар Константин Тих Асен (1257-1277) - Управител на Скопската област, наполовина сръбин, женен за

Продължава на стр. 24

ЗАЛЕЗЪТ НА ЦАРЕТЕ

В края на XIV век Българската държава била завладяна от турците и престанала да съществува. Нейната горчива съдба споделили и останалите балкански държави, чиито владетели така и не успели да обединят силите си срещу нашественика. Въпреки това близо 50 години били необходими на османците, за да унищожат българската държава. Останал без цар, без боляри, войска и патриарх, българският народ бил изправен пред тежко изпитание. Стотици хиляди загинали, мнозина напуснали пределите на царството, трети били продадени в робство. Много градове били разрушени,

обширни и богати области - обезлюдени. Тежката участ не подминала и цвета на българската аристокрация. За да запазят привилегиите си, някои от болярите се подчинили на султана и приели исляма. Завоевателите не пожалили нито манастирите, нито църквите. Тези хранилища на българската духовност вече не могли да опазят събираното от векове културно богатство. Българските книжовници потърсили спасение в чужбина. Предстоели дълги и мрачни векове, белязани от сянката на ятагана. Но макар и без държава, българите успели да съхранят своята народност.

БЪЛГАРСКИТЕ КНЯЗЕ И ЦАРЕ (852-1396)

Ирина - внучка на цар Иван Асен II. Слаб и безволев монарх. Държавата се раздробила на феодални владения, византийците завладели много области в Тракия и Македония, а от север татарите все по-често започнали да нахлуват. Бил убит „като жертвено животно“ от селския водач Ивайло.

Цар Ивайло (1277-1280) - Застанал начело на селско въстание. Спечелил редица битки срещу татарите, влязъл в Търново и станал първият „селски цар“. В изгнание по време на пир го убил по заповед на татарския хан Ногай.

Цар Иван Асен III (1279-1280) - Син на Мицо и зет на василевса. Византийско протеже. Загиза съкровищницата на българските царе и с нея бяга в Цариград.

Цар Георги I Тертър (1280-1292) - Произхождал от стар кумански род. Става васал на татарите, умира в манастир.

Цар Смилец (1292-1298) - По негово време господството на татарите в

България е пълно. Умрял в Търново.

Цар Чака (1300) - Татарин, син на Великия хан Ногай. Женен за дъщерята на цар Георги Тертър. Заема трона на отслабналата държава. Убит е по заповед на нейния брат Теодор Светослав в Търново.

Цар Теодор Светослав (1300-1321) - Син на цар Георги Тертър. Води успешни войни с Византия, отвоюва от нея земите между Стара Планина, Странджа и Черно море. Наричан е още Светослав Тертър. Умира от естествена смърт.

Цар Георги II Тертър (1321-1322) - Син на цар Светослав. Превзема Пловдив. Умира внезапно и с неговата смърт залазва династията на Тертеровци.

Цар Михаил Шишман (1323-1330) - Голям български владетел, мечтаещ да създаде империя от Дунав до Цариград, която да включва всички българи от Мизия, Тракия и Македония. Бил тежко ранен в битката край Велбъж и след няколко дни починал в плен.

Цар Иван Стефан (1330-1331) - Син на цар Михаил Шишман от сръбската принцеса Ана Нега. От престола го прогонва бунт на недоволни боляри.

Цар Иван Александър (1331-1371) - Покровител на културата, която при него изживява своя Втори златен век. Въпреки усилията, не успява да спре упадък на държавата. Умира от естествена смърт, но още докато е жив държавата му е разделена на три.

Цар Иван Шишман (1371-1395) - Владетел на Търновското царство. Признава се за васал на турците, омъжва сестра си Кера Тамара за султан Мурад. Убит е по заповед на новия султан Баязид.

Цар Иван Срацимир (1356-1396) - Владетел на Видинското царство. Заедно с унгарски кръстоносци се опитва безуспешно да спре турците. Бил хвърлен в тъмницата на град Брус, където е удушен от палачите. Той е последният цар на Втората българска държава. С неговата смърт изчезва династията на Шишмановци.

Акынджи - леко въоръжени конници, които се подчинявали само на султана, грабел и всявали смут в чуждата държава, защото вместо пари получавали част от плячката. Някои от тях били от нетурски племена и народи

Бан - средновековна българска военна титла

Измаилтяни - така били наричани турците в старите български ръкописи, защото ги смятали за потомци на библейския праотец Измаил, сина на Аврам
Калиграф - краснописец, който украсява ръкописни книги с цветни плетеници и миниатюрни рисунки

Канон - църковни правила в живота, рисуването, литературата и музиката, които трябва да се спазват точно

Кефирска армия - войска от неверници (немюсюлмани)

Ктитор - основател, дарител на имот или пари за построяването на църква или манастир

Обособява се - отделя се, разграничава се, придобива самостоятелни черти

Османци - част от тюркските племена, обединени от султан Осман I Ал-Гази (Завоевателят), осново-

положник на Османската империя

Продоволствие - храна, хранителни запаси

Протеже - човек, който е покровителстван, закрилян от някой по-силен

Ренесанс - период на подем в културата и науката, започнал през XIV в. в Италия, отхвърлящ ограниченията на църковните догми

Руини - развалини, останки (от дравна крепост)

Скот - добитък, животни

Спахия - тежко въоръжен конник, професионален воин, който за заслуги към

султана е получил правото да събира доход от едно или повече селища. Загължен да води определен брой въоръжени от него войници, щом султанът го повика за война

Султан - владетел, титла на владетеля на Турската (Османската) империя

Узурпатор - човек, който си присвоява, заграбва насилствено нещо, което не му принадлежи

Фанатизъм - прекалена отгаденост на някаква вяра или учение, свързана с ненавист към чуждите вярвания или убеждения

Шишане - къса, тежка пушка с широка цев

РЕЧНИК

ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ БЪЛГАРИЯ - книга осма

ЗАЛЕЗЪТ НА ЦАРЕТЕ

Текст Огнян ХАЛЕМБАКОВ Илюстрации Чавдар ДРАГИЕВ Съставител Звезден ЗЛАТАРЕВ
Корица Исая ПЕНЧЕВ Обработка и адаптация на текста Галина ЗЛАТИНА, Петър КЪРДЖИЛОВ
Карти Петър ГЕНОВ Художествено оформление Чавдар ДРАГИЕВ, Звезден ЗЛАТАРЕВ Редактор-стилист Нели РАЙКОВА Технически редактор Младеня ЯНАЧКОВА, Паулина ЛЕФТЕРОВА

„Златното памето“ - София

ДЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЯ БЪЛГАРИЯ

„Детска енциклопедия - България“ ще задоволи вашето любопитство, ще научите неща, които няма да намерите в учебниците, а винаги ще ви бъдат полезни. В нея ще прочетете най-важното и най-интересното, което може да се разкаже за България, за нейната история и природа, за живота на хората и организацията на държавата. Ще намерите обяснения за трудноразбираеми неща от всекидневието.

Разнообразната информация е събрана в много книжки от няколко раздела. Безспорно най-голям е разделът „История“, защото знанието за една страна е преди всичко познаване на нейното минало. Човек, ако знае откъде идва, той знае кой е и накъде отива.

Ако сте наблюдателни, десетките цветни илюстрации ще ви разкажат повече дори от написаното с гуми.

**Изданието е одобрено от МОН
за използване в училищата.
Съобразено е с изискванията на учебния материал**

1. ТРАКИТЕ (3000г.пр.Хр. – 500 г.сл.Хр.)
2. ДЪРЖАВАТА - 681 г. (300г. – 700г.)
3. ВЛАСТТА НА ХАНОВЕТЕ (700г. – 850г.)
4. ЗЛАТНИЯТ ВЕК (850г. – 950г.)
5. ГОДИНИ НА ИЗПИТАНИЕ (950г. – 1050г.)
6. БОРБИ СРЕЩУ ВИЗАНТИЯ (1050г. – 1200г.)
7. ВЪЗРОДЕНАТА ДЪРЖАВА (1200г. – 1300г.)
8. **ЗАЛЕЗЪТ НА ЦАРЕТЕ** (1300г. – 1400г.)
9. ПОД СЯНКАТА НА ЯТАГАНА (1400г. – 1850г.)
  - 9.1. НАСИЛИЕТО (1400 г. - 1700 г.)
  - 9.2. ПРОБУЖДАНЕТО (1700 г. - 1850 г.)
10. ПЪТЯТ КЪМ СВОБОДАТА (1850г. – 1878г.)
  - 10.1. ПЪТЯТ (1850 г. - 1875 г.)
  - 10.2. СВОБОДАТА (1875 г. - 1878 г.)